

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A SZÓMI IRODALMI TÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A Magyar Tudományos Akadémia és a szömi Irodalmi Társaság.

(Olvasatott a m. t. akadémia 1881. máj. 2. tartott ülésén.)

Történeti Hasonlatok.

Ezernyolczszáz-harminczegy februárius 14-től 24-ig tartá a *Magyar Tulós Társaság* első üléseit. Ugyanazon év márczius 16-án a *Szömi Irodalmi Társaság* (Finn irod. társ.) tartá első ülését. Meglepő találkozás, hogy mind a magyar tud. Akadémia, mind a finn Irodalmi Társaság ez idén ülik meg fennállásuk és működésök ötvenedik évi fordulóját. S monnó azon tudással ülheti azt, hogy a nemzeti tudományuk és irodalomnak első és fő előmozdítója, eszközlője. Ha valaha, most juthat eszünkbe a hajdani ének intése: »Emlékezzünk régiekről«, mert »vagy nyereség vagy veszteség, azokról emlékezni gyönyörűség.«

Egy nemzet sem áll magában, hanem rokon nemzetekkel van vagy volt környékezve; egy nyelv sem állott eleinte magában, hanem rokon nyelvek társaságában fejlett ki és erősödött meg. A nyelv a nemzet lelke lévén, tehát a nyelvnek történetei a nemzet történetei; s megfordítva, a nemzet történetei a nyelven tükröződnek vissza. A nyelvek nyújtotta világitás mellett a nyomozás a magyar nemzet eredetét a finn-ugor nemzet-csoportban s ős hazáját is azon nemzet-csoport területén találja meg. Az együttlakást pedig a számnevek mivolta jellemzi legjobban. A finn és ugor népek első hét számneveik azonosak és egyszerűek: nyolczas és kilenczes számneveik ellenben különbözök és két szóból vannak összetéve. Az össze-

tétek jelentése: *egy híján tíz* (=9), *kettő híján tíz* (=8). A tízes számnév ismét egyszerű ugyan mind a finn, mind az ugor nyelvekben, de nagyon különböző. *) A számnevek e mivel-tábol az a jeles tanúság foly, hogy a finn-ugor népek legősiebb korokban egymás mellett, más nyelvű népek által el nem szakasztott területen laktak, — mert különben az első hét számnevek nem volnának azonosak; továbbá, hogy azon együttlákás idejében hetes számrendszert vallottak, nem pedig tízest, különben a nyolczas és kilenczes számnevek is egyszerűek volnának. **)

Ezt a hetes számrendszert a finn-ugor ember bizonyosan a hold változásai és fordulásai után képezte magának, a melyek neki is, mint valamennyi őskori embernek, az idő mérését és felosztását szolgáltatták. E mérés és felosztás szerint a finn-ugor embernek az esztendőjét huszonnyolcz napos 13 hónap, hónapját 4 hét és hetét 7 nap tette, az esztendőből egy vagy két *szökő* napot hozzászámítván. ***)

*) Magyarban *tíz* és *can, ven*; vogulban *lau* és *mau, pen*; lappban *log*, finnben *kümme* stb.

*)	8	9
<i>magyar</i>	nyol-cz	kilen-cz
<i>vogul</i>	n'ala-lu	antel-lu
<i>lapp</i>	gak-cze, gaf-cze	of-cze
<i>finn</i>	kahde-ksan	yhde-ksän

**) Ámbár több ízben leírtam már ezt az eredeti naptárt, a magyar tudomány nem igen vette még tekintetbe, azért írom le újra.

A finn utazók, mint Lönnrot Castrén, Ahlqvist, először vevék észre az ugor és finn népeknél a régi tizenhárom hónapos naptárt; melyet én azután a hetes számrendszerrel és a hold változásaival kapcsoltam össze. De hogy az a tizenhárom hónapos esztendő még az újabb időben is valamelyik rokon népnél divatozott volna, nem vala ismeretes, ez egy tanúság mindnyájunk figyelmét kerülvén el. A mint arra reá bukkantam, 1871-ben az »Utazás a Balt-tenger vidékein« című munkában közlém, s a finn és eszt tudósokat is reája figyelmeztetém. A tanúságot Hupelánél (Topographische Nachrichten von Lief- und Ebstland, III. kötet, Riga 1782., 366. lapján) találtam meg: »Für Ehsten und Letten werden zwar jährlich in ihrer eigenen Sprache Kalender gedruckt, und wohlfeil verkauft; aber die öselschen Bauern (az Ösel szigetbeli lakosok eszt nyelvűek) machen ihren Kalender selbst, wozu sie, da sie nicht schreiben können (így vala még 1782-ben) gewisse Zeichen erwähnt haben, die sie ohne alle Kunst auf 7 kleine durch eine Schnur zusammengebundene Bretter, oder

Valami nagy esemény, melyet nem ismerünk, a finn-ugor népeket a tízes számrendszer elfogadására kényszeríté. Akkor nem valának többé szakadatlan egymásmellettségben, mert különböző számneveket találtak ki a 10-esnek kifejezésére, s különböző számnevekből alkották a 8-ast és 9-est. Az elszakadás után is azonban a szorosán vett finn népek nagyobb közelségben maradának egymáshoz, mintsem az ugor népek, azért azoknál ugy az egyszerű 10-es, mint az összetett 8-as és 9-es számnevek azonosak. *)

Az ugor népek ellenben távolabb-távolabb estek egymástól, azért nyelveikben az egyszerű 10-es nem azonos, és a 8-as és 9-es nem egyféle szökből képeződtek. **)

eigentlich auf 13 Seiten malen. Auf jeder Seite ist ein aus 28 Tagen bestehender Monat. Aus diesem Kalender wissen sie gleich jeden Wochentag, jedes stehende Fest, jeden ihnen merkwürdigen Tag, denn jeder hat sein eigenes Zeichen. Alle Jahre fangen sie um einen Tag später an zu rechnen (ez a *szökő* nap). Bei dem Gebrauch des Kalenders folgen sie den Hebräern und andern morgenländischen Völkern, die ihr Buch von hinten anfangen und von der Rechten zur Linken lesen. — A holdnak szembetűnő változásai és fordulatjai, alkalmasint minden népnél az időnek első és legközönségesebb mértékei voltak. A német népekről is írja Grimm: »Da sich nach dem Mondwechsel, der augenfällige Wochen darbietet, die Zeit leichter bestimmen lässt, so scheinen unsere Ahnen neben dem Sonnenjahr, für den gemeinen Gebrauch ein *Mondjahr* gekannt zu haben, dessen dreizehn Monate den zwölfen des Sonnenjahres entsprechen. Die wiederkehrende periode von 28 Tagen hiess darum *mênôth*, *mânôd*.« Deutsche Mythologie. Dritte Ausgabe, II. Band. 671. lap.

*)	<i>Finn.</i>	<i>Est.</i>	<i>Liv.</i>	<i>Mordva.</i>
10	kümme	kümme	kum, t'um	kemen
8	kahde-ksan	kabe-ksa	kaad-öks	kaf-ksa
9	yhde-ksän	ühe-ksä	üüd-öks	veh-ksa

A z e g y s z e r ű

2	kahte (kaksi)	kaks	kakš	kafts
1	yhte (yksi)	üks	ükš	ifka.

**) <i>Scirjän.</i>	<i>Votjak.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Lapp.</i>
10.	das	tíz	lau	lok (log)
8.	kökjamis	nyol-cz	n'ala-lu	gav-cze
9.	ök-mis	kilen-cz	antel-lu	ov-cze

A z e g y s z e r ű

2	kik	kettő, két	kiti, kit	guöft
2	ötik	og, odig	egy	äk, äkve

A török népek hasonlóképen eleinte hetes számrendszert vallottak, valamint később hasonló nagy esemény őket is a tizes számrendszer elfogadására bírta. De ugy a hetes számrendszer korában, mint a tizes számrendszer elfogadása után is szoros egymásmellettiségben maradtak, azért náluk mind az egyszerű, mind az összetett számnevek azonosak. *) A turk népek eredete tehát a finn-ugorokétól külön fészekre mutat, s számneveik alkotása külön történelmi lefolyást tüntet fel, minél fogva egy ugor vagy finn népet sem lehet a turk népek csoportjához számítani, s viszont egy turk népet sem szabad a finn-ugor népek csoportjához vetni. **) Hány századig tartott

*) <i>Oszmani.</i>	<i>Csuvás.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kajbal.</i>
10 on	von	uon	ön
8 sek-iz (se-kiz?)	sak-er (sa-kér?)	ag-iz (a-giz?)	sig-iz (si-giz?)
dok-uz (do-kuz?)	tuh-ur (tu-lur?)	tog-uz (to-guz?)	tog-os (to-gos?)
A z e g y s z e r ü			
2 iki	ikke	ikki	ike
1 bir	per	bir	ber.

**) Vámbéry tagtársunk szerzte hirdeti, hogy a magyar-finn-ugor rokonságnál előbb való a török-magyar rokonság.

Okvetetlenül el kell fogadnunk, hogy kezdetben minden külön nemzet-csoportnak külön nyelv-csoport felelt meg; hogy tehát nyelvtövet és nemzet-tövet együtt-létezőnek kell gondolnunk. Az eredeti nyelv-és nemzet-töre azután igen sokféle oltvány oltódhatik reá, a nélkül, hogy mássá lenne az eredeti tö. Ámde el is enyészhetik, mikor az eredeti nyelvtő más nyelvbe beléolvadván, lassankint ennek a más nyelvnek enged helyet. Akkor a nemzet-tő nem hal ugyan ki, de más nyelvet fogadván el, új ethnossá válik. Így váltak a svéd oroszok és a bolgárok szlávokká; így a frankok, a gótok latin nemzetekké; így változnak szomjuk láttára egész magyar vidékek rumunokká stb. Arra a kérdésre, az eredeti magyar nyelv-és nemzet-tő finn-ugor volt-e vagy turk, csak a nyelv felelhet meg. A mai magyar nyelvben azon szók, melyek a *természeti és erkölcsi életre*, — melyek a *külső természet tárgyaira és téneményeire*, — melyek a *házaspra és társadalmi életre* vonatkoznak, továbbá a *számnevek* és *viszonyiszók* közések a finn-ugor nyelvek szavai- val, de nem közések a turk nyelvekéivel. Csak az *él* ige, a *van* számnév, az *al* viszonyzó vannak a turkban is: ámde ezeknél és néhány egyébnél fogva a vogul és más finn-ugor nyelv is turk volna. Ebbe a magyar nyelvtöbe azután igazán sok török szó jutott belé, mint jutott sok szláv is: azért az nem válik törökké, mint nem szlávva. Az *anya*, *anya* is jövevény turk szók, melyek mellett az eredeti ugor-finn *ise*, *em* is megvannak.

a finn-ugor népek együttlakása, nem tudhatni. Mikor kezdőnek elválni egymástól, azt sem tudhatni; de költözéseik némi mozzanatjait észreveszszük, a melyeket itt mellőzünk.

Az igazi nyelvrokonságot azonkívül bizonyos hangváltozások törvényei mutatják ki, P. o. a finn-ugor nyelvek alhangú szók *k*-ja a magyarban *k*-vá lett; a felhangú szók *k*-ja pedig *k*-nak maradt, mint:

Alhangú szókban:		Felhangú szókban:	
<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>	<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>
kolme	három	keht	két, kettő
kuut	hat	kät	kéz
kala	hal	käy	kél
kuole	hal (moritur)	kesk	köz
kuale	hall	kelp	kell
kuu	hó (tuna)	kiv	kü, kő
kot	ház, ház	kerä	kér
stb.		stb.	

A finn szók *p*-je a magyarban *f* lett.

<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>	<i>Finn</i>	<i>Magyar</i>
pää	fe, fej		
pällä	fel	pun	fan
puoli	fél	pesa	fész-ek
puoliso	feleség	pojka	fi, fiú
pilvi	felhő	pääski	fecske
puu	fa	(vogul) pom	fű
puhu	fuv	pääse	foslik
	stb.		stb.

A finn szók utóhangú *t*-je a magyarban *t* lett, mint *vit* víz, *kät* kéz, *sat* száz, (vogul) *saler* ezer, *tut* tűz stb.

Ilyen törvények nem tűnnek elő a magyar és török megfelelő szók hangváltozásaiban. Bármennyi török szót vett is fel a magyar, csak némileg a kiejtéséhez idomítja, különben szőröstül-bőröstül veszi át. Szint-egy teszen a szláv, a német és valamennyi vendég szóval. A mely nyelvek közt nincsenek olyan megfelelő hangváltozások, azok állhatnak szomszédi, de nem állnak származási viszonyban egymással.

Van egy feltetsző hangtünemény is, mely világosan hirdeti, hogy a magyar nyelv nem turk nyelvfészekből való. A turk nyelvek az előhangban nem tűrik az *r*-et; nincsen *r*-rel kezdődő török szó. A finn-ugor nyelvekben közönségesek az előhangú *r*-res szók. — Végre a hangsúly is megkülönbözteti a két nyelvcsoportot, a finn-ugorban az a szó első tagján, a turkban az utolsón vagy utolsóelőttin van.

I.

Bizonyosnak tekinthetni, hogy a szómiak, mint finn, eszt, liv, kúr nevéik, a VII. századtól fogva éltek a Balttenger keleti tartományában és a mai Finnországban, természet-adta függetlenségek és ősi hitüket megtartván. A *Kaleva* fiai a finnek, a *Kalev fija* az esztek nemzeti hőseinek emlékezete a századok viszontagságain keresztül napjainkig maradt meg.

De a népek ősi hitét mindenütt a terjedő kereszténység oltá el. Anskarius már 829—855-ig prédikálá a dánoknak és svédeknek az új hitet, mely Dániában Gorm alatt 934-ben, Svédországban pedig Olaff Skaut-Konung (Schoss-König) alatt 1008-ban erősödött meg. IX. vagy Szent Erik Svédországban teljesen elnyomván az Odin-vallást, 1151-ben haddal evezte át Finnországba, ott is terjeszteni a keresztén hitet, s hódítani a finn népet. *Szent Henrik* püspök vele megyen, a ki azután Finnországnak védő szentje lett. A sereg az Aura folyó partján szálla ki, ott várat kezdván építeni, a mai Åbo várat. Mily viszontagságok közt folyt a svéd hódítás és a nép keresztelgetése, arról kevés vagy semmi tudósításunk; tehát a finnek akkori állapotját sem ismerjük. Az első pápai levél, a mely az új (finn) keresztén egyházirol emlékezik, 1171-ből való, s arról panaszkodik, hogy a finnek, valahányszor ellenségeik szorongatják, mindannyiszor keresztén tanítókat kérnek: de a veszedelem elmúltával üldözik azokat. Szinte hanyatlani kezde a finn egyház, mikor azt Tamás püspök megerősítette. Nem tudni, mikor kezdődött püspökösködése, de 1245-ig tartta. Eddig a püspöki hatóság és svéd védelem csak a dél-nyugati finnekre volt kiterjedve.

Tamás utódja, Bero püspök, és Jarl Birger 1249-ben a hámei finneket is hódítva megtéríték, a hámei várat (Tavastehus) építvén. Utóbb 1293-ban Knutson Torkel a karjalaiak (keleti finnek) ellen is győzelmesen hadakozván, a Viborg-várat építé. A svéd hatalom tehát és a finn püspök hatósága a Botniai tengeröböltől fogva a Ladogáig terjedett. Az első finn születésű püspök Magnus vala, ki 1300-ban a püspöki széket Ranta-mäki-ből Åbo-ba tev é át. Svédországban soha sem fejlett ki annyira

a nemesség, hogy egyedül vált volna földbirtokossá és adómentessé, mint másutt és nálunk is. A meghódított Finnországban a svéd állami és társadalmi rend gyökeresedvén meg, ott földhöz kötött parasztság nem volt soha.

De a Finn-öböl déli részeiben más állami és társadalmi rendet állita fel a kereszténység. Brémai kereskedők 1151-től fogva járnak a Dünára. 1186-ban kezdik a kereszténiséget is terjeszteni; egy augustinus szerzetes *Meinhart* megyen oda a brémai kereskedőkkel. A térítés békésen folyván, Hartvik brémai érsek a szerzetes térítőt püspökké teszi. De most tizedfizetésre szorítják az új keresztényeket. Ezek a folyóban lemosák magokról a keresztiséget, hogy ne tartozzanak tizeddel. A szelid Meinhart halálakor 1156-ban alig van még láttatja is a kereszténységnek. Az új püspök Berthold már fegyveres kézzel köszön be leendő nyájánál, de az ütközetben elesik 1198-ban.

A brémai érsek most Baxhofi Albertet teszi püspökké, s ez másképen lát a dologhoz. Előbb Dániában és éjszaki Németországban kereszties hadat gyűjt; mert a pogány livek és esztek ellen hadakozván, ugyanazt a földi és mennyei hasznot még pedig könnyebben lehet elérni, melyet Palaestinában. Albert a seregével 1199-ben érkezik a Dünára; várat épít; a körül támad majd Riga városa. De az első siker után serege szétoszlik; ő tehát új vitézrendet szerez, a *Krisztus hadának testvéreit* (fraternitas militiae Christi), kik fehér köpönyegen veres keresztet és veres kardot viselvén, arról *kardos vitézeknek* nevezettek. A pápai bulla 1202. jóváhagyja az új rendet; ez folytatja a véres térítést.

Albert püspök egyik papja és követje az ugynevezett *Lett Henrik*, sokban személyesen vevén részt, egyebet szemtanúk után jegyezvén fel, leírá ezen Balti tartománynak hódítását és megkeresztelését. Habár Henrik a győzők pártján áll, mégsem hallgatja el azt a hitszegést és kegyetlenséget, a melyet a püspök és a Krisztus vitézei elkövettek a szegény belöldieken. Ezek tetemes társadalmi sőt politikai fejlődésre jutottak volt: de a győzők őket szánandó rabságra veték. Midőn Albert püspök és czimborái még sem boldogulnak, az II. Valdemár dán királyt híja segítségre, a ki 1219-ben Reval várat építé, onnan eszt neve *Tallin* (=Tan lin, azaz Dán város.)

Most versenyeznek egymással a dán és német papok, mert kiket előbb keresztelhet meg, azok vagy dán vagy német alattvalók lesznek. A kardos vitézek megfogyatkozván, a német renddel kívánnak egyesülni, a mely 1230 óta Mazoviában a pogány poroszok ellen harczolt. Rosz hírek miatt amannak mestere, Salzai Hermán, csak nehezen áll reá az egyesülésre. Végre megtörténik, 1237-ben mind a pápa, mind a német császár megerősítik. A vitézek azontul fehér köpenyegen fekete keresztet viselnek; nevök lesz *keresztés vitézek*; 1381 óta pedig *keresztés urak*.

Városok is keletkeznek, melyek közül Riga, Reval, Dorpat tűnnek ki, mint a Hanza-szövetséghez tartozók. A rend virágzásának tetőpontját Plettenberg Walter mester-úr (1494—1535) alatt érte el.

II.

A magyar nyelv tanúsága szerint, a magyar nemzet eleji az ugor nyelvű népek területén, tehát a szirjének, permiek, votjások, a vogulok és osztjások területén tanyáztak. Ezen nagy területet az Ural hegység választja nyugati és keleti részre. A nyugati résznek nagy folyói a Káma, a Dvina és Pecsóra, igen számos kisebb folyóit nem említvén meg. Ezek mellékein laktak és laknak még ma is a szirjének, permiek és votjások; ott vala a régi híres Biarma-land, (Perm-föld), a hová a normannok kereskedni és rabolni járanak; bjarma-járásaik el valának híresedve. A Volgán, Kámán, Dvinán jeles kereskedés folyt a déliebb Ázsiával, különösen Perzsiával is. A szirjének azután is az Ural tájékok legszorgalmasabb kereskedői.

Az Ural keleti részén a hatalmas Ob vagy Obi folyam uralkodik, a mely az Altai hegységben támad s észak-nyugati irányban a Jeges tengerbe, jelesen az Obi öbölbe szakad. Legnagyobb fiókja az Irtis, melynek forrásai közel esnek az Obi forrásaihoz, s miután a Tavdával megerősödött Tobol-t és a Konda-t felvette, Samarová-n alul (észak felé) az Obival egyesül. Ebbe belefolyanak az északi Ural keleti folyói, nevezetesen az északi nagy Sos-va, és a keleti Sos-va. Egy harmadik vagy

déli Sosva, a Losva és Pelim folyókkal egygyé válván, a főn megemlített Tavdát képezi. E folyók mellékein laktak és laknak még máig a vogulok és osztjások.

Az Obi valóban örege azon egész folyó-rendszernek, a mit a neve is jelent. Vogulul és osztjákul *As*, azaz »öreg« a neve; jelzőstül *kadling As* (halas öreg) vagy *lanting As* (tápláló öreg). A szirjének lévén a fő kereskedő nép, mely az Uralon innenről az Uralon túlra, tehát a vogulokhoz és osztjásokhoz járt kereskedni, az ő elnevezéseik váltak az oroszok előtt s ezek útján az európai tudományban is ismeretessékké. *Sos* a szirjén nyelvben újj (manica, ärmel), *va* pedig folyó, *Sos-va* tehát újj-víz, újj-folyó, azaz olyan folyó, mely a nagynak, az öregnek újja. Van három ilyen nevű folyó, három *Sos-va* mind újja az Obi-nak, vagy *As*-nak. A vogul nyelvben az újj taget, taut, tájt; s valóban mind a három Sosva vogulban *Taget*, vagy *Taut*, vagy *Tajt* nevű. A déli Sosvá-nak vogul *Taget* neve meg is maradt az oroszban és a tudományban, így: *Tavd-a*—*Taut*. A szirjének az északi Sosvának egyik újjját *Vogul-vá*-nak nevezik; erről lett a Vogul nép-név, mely magát *Man-si*, *Man-či*-nak nevezi. A szirjén Vogul-va t. i. a vogulban *Man-ja*. E folyón játszik a vogul özönvíz mondája, s arról a folyóról lett a *Man-si* nép-név is. Az *As* (Obi) mellékein lakó nép *As-jah*, szó szerint *As*-népe, s abból lett az *Ostják* név.

Az Irtis neve is az osztjákban *Tangat*, mi nem egyéb a *Taget*-uél; mert az Irtis is az Obinak újja. Az Irtis mellékein lakó osztják ennél fogva *Tangat-jah* (Irtis népe) nevű.

Látjuk, mily jellemzően nevezgetik nyelvrokonaink a folyókat s alkalmasint jobban, mint a tudomány. A Maros, Körösök, Kraszna, Szamos, Bodrog, Sajó stb. igazán a Tiszának ujjai; a Tisza meg a Dunának az ujjja.

A szirjén, a vogul és osztják népet együtt *jojra*-nak nevezi. Ez a név is mint *ugor*, *jahor*, *Ugoria*, *Juharia* jutott be a tudományba; erről lett az »*Uger*«, »*Unger*«, *Unghar* név is. Mi most ugorságnak nevezzük az Uralon innen és túl lakó szirjén, permii, votják, vogul és osztják népeket. A magyar nép; a nyelve tanúságánál fogva, az ugor nyelvű népek területén lakott hajdanában; a nyelv tanúsága pedig csalhatatlan. De

eme területnek melyik oldalán lakott? Erre a kérdésre is a nyelv válaszol. Az előszámlált ugor népek a tengert *saraz-*, *sariz-*-nak, *sarids-*-nak, *sarids-*-nak nevezik; ez a szó ismeretlen a magyar nyelvben. A magyar nép eleji messze lakhattak az északi tengertől, tehát az ugor népek területének déli tájékain éltek, a hol nemcsak semmi járásuk nem lehet vala az északi tengeren, de tudomást sem vehettek arról. A *tenger* szóban is tanúság rejlik. A *tenger* török szó; a magyarok eleji török népek által jutottak a tengerrel való ismeretségbe.

A magyar nyelven kívül a magyar krónikák is némi földrajzi tájékozást adnak. A krónikák szerint a magyarok régi hazája Bascardia, Dentia és Magoria vagy Dentumogeria, melynek keletjén »regnum Jorianorum« volt. Ebben a régi híres Juhariát kell fölismernünk, a melyet Nagy Iván 1499-ben és 1500-ban foglalt el, s a melyről Herberstein (Miksa császárnak követje Moskvában) 1516-ban azt írta: »Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt.« Ez a Juharia a XV. század végéig a vogulok és osztjákok földjeiből állott; abban az ottani viszonyokhoz képest, megerősített városok (gorodók) lévén, köztök Lápina, Juji Munkesz. Az orosz sereg harminczkét ilyen várost foglalt el, ötven fejedelmet és az előkelő lakosok közül ezernél több foglyot hurezolván Moskvába.

A »regnum Jorianorum«-on kívül egy *Togota* nevű folyóról is tud a magyar krónika, mely Irkaniába és azután a Jeges-tengerbe folyik. Az Irkánia szóban az Obi-nek török nevét sejtethetjük, melyet Abul-Gazi *Iksi*-nek nevez. A *Togota* folyó tehát vagy az Irtis, melyet az osztjákok *Tangat*-nak neveznek, vagy a vogul *Taget*, a mai Tavda. Lehet, hogy a *Dentu* szóban is *Teut* (Täut) folyó-név lappang, úgy hogy a *Taget* és *Teut* (Täut) ugyanazt jelezné. A magyar krónikás, a ki a magyar ősök vitézségét a *dent* szó által látta kifejezve, örömet olvasá *n*-nek az *n*-t.*) A Baskir föld, a melyen Julianus szerzetes 1237-ben a magyarokkal magyarúl beszélt volna, s me-

*) Dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et triturant, ita ipsi alias nationes triturarunt. Marci Chronica, pag. VI.

lyet Plano Carpini is a magyarok őshazájának vélt, nagyban azon tájékozódással egyez meg, a melyet a magyar nyelvből és a magyar krónikákból vehetünk.

Mikor és miért mozdultak ki ugor hazájokból a magyarok, nem tudjuk; de a nyelvök azt bizonyítja, hogy valamint a finnek german népek, úgy jutának a magyarok török népek hatása alá, a melyektől a »tenger« szót is vették. A midőn a konstantinápolyi császárok (Bölcs V. Leo, VII. Constantinus) tudomást vesznek rólok, már innen vannak a Volgán s a bolgárok és kozárok nyugati határosai. Itt csatlakozik hozzájuk a kabarok vagy kavarok törzse, a mely a török nyelvű kozároktól elszakadt volt. Ha előbb nem is, de bizonyosan a kabarok által jutott igen sok török elem a magyar nyelvbe. Határozottan mondhatjuk, hogy midőn az ugor magyarok a mostani hazájokba beköltöztek, már erős törökség olvadt volt össze velök.

Itt a Kárpátok övezte országban szlovén lakosságot találának; már déli Oroszországban is szlávok valának nemcsak nyugati szomszédjaik, hanem adózóik is. Az ide való szlovén lakosság is összeolvad a magyarsággal, melynek ugor nyelve tehát a török szökon kívül szláv szókkal kezd bővelkedni.

A magyar nemzet is keresztyénné lesz, de saját fejedelme és első keresztyén királya viszi a térítést és rendezi a keresztyén magyar egyházat. Hogy egyeduralkodást birt magánál eltűrni, az tartotta meg a nemzetet az új hazában; hogy saját fejedelme vitte be a keresztyén egyházba, az biztosította függetlenségét a keresztyén Európában. A keresztyén magyar nemzet azután új török jövevényekkel, a besenyőkkel és kunokkal erősödött meg, kik beléje olvadának, a mint keresztyénekké lettek, de a kik ismét török elemet is hoztak magokkal a magyar nyelvbe, a melynek ugorsága mégis oly erősen áll, mint az oszmanliak töröksége, jóllehet ez teli van arab és perzsa szókkal, sőt erősebben áll, mint az angolok germánsága, jóllehet ez teli van keltséggel és románsággal.

III.

A magyarok tehát 1000 óta, a finnek 1157. óta, az esztek 1200 óta tagjai a római keresztyén egyháznak. Ez, litur-

giája és egyházi irodalma latin lévén, a nemzetek külön nyelveivel csak annyiban gondol, a mennyiben nálok nélkül a keresztyénség a népek szívébe nem hathat.

A római egyház népei sokkal később jutnak nemzeti tudományhoz, irodalomhoz, mint a byzanci egyház népei. A római egyháznak egyik térítője sem gondol arra, hogy a megtérítendő nép nyelvéhez alkalmazkodó betűírást találjon ki, mint Constantinus (Kyrillus) a szlovének számára talált ki egy írást. Azért lett, hogy a kievi orosz szerzetes Nestor már 1110. tájban szláv írással szláv nyelven írhatta meg az oroszok krónikáját. S a keleti egyházban azután is készség nyilatkozik az idegen nyelvű nép számára, melyet meg akar téríteni, saját írást találni ki. A XIV. század vége felé (1390. tájban) a nagy-permi vagy *Szent István* a szirjének térítésén fáradozván, szirjén írást szerez magának, mely alkalmasabb lenne a nyelv kifejezésére, mint az orosz írás. Eleinte csakugyan szirjén nyelven is tartják az istentiszteletet, míg az orosz nyelv azokon a vidékeken is el nem hatalmasodik. Ilyesmi nem történt sehol a római egyház területén; sehol egyházi emberei a latin betűkön kívül más írást nem használnak, annál kevesebb gondolnak ki új írást.

Tehát a mi kevés régi nyelvemlék a magyar keresztyénség első századaiból meg van, az latin betűkkel van írva, s keresztyén tartalmú. Föltéve, hogy az ugynevezett Rohonezi Codex ismeretlen írása magyar nyelvű volna; az is, a mint képeiről világos, keresztyén tartalmat foglal magában. Még a legendák is, a melyekből állanak nyelvemlékeink, nem nagy számmal vannak, s a melyek meg is vannak, a XV. századot egy sem előzi meg, talán csak a legújabbban közzétett Ehrenfeld-Codex. A Huss reformációjának elhatása a moldvai magyarok közt teremti az első biblia-fordítást 1466 előtti időben; mert a négy evangéliumnak »megvégeztetése Ur születésének ezer négyszáz hatvanhatod esztendejében Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miatt« inkább leírást vagy másolást, nem pedig fordítást sejtet, mely tehát 1466 előtt egy ismeretlen jámbor által történt meg. »Jacobus de Marchia« 1438-ban irtogató a »huszita pestist« Erdélyország-

ban; alkalmasint már azon időben forognak vala a biblia-fordítás részei a moldvai magyarok kezei között.

A Huss reformációja nem fogott Németországban a németeken, talán azért nem fogott a magyarországi németeken sem. Könnyű vala Mátyásnak az új mozgalmat a magyarok között elfojtani — mert, hogy magyar nyelvű hussziták is voltak, abból következtethetjük, hogy 1436. július 6-án a »Compacta«-kat *magyarul* is hirdették ki Iglauban. De a szellemi mozgalomnak, a hussziták elnyomása után is, érezhető hatása maradt. Temesvári Pelbárt nem távozott ugyan el egy hajszálnyira sem az egyház rendeleteitől, mégis az anyanyelven való oktatásnak szükségét bevallja, midőn mondja: Sokan tévednek, a kik fennakadnak az anyanyelven történő kifejezéseken s azt vitatják, hogy mindent betű szerint való értelemben (azaz latinul) kell kifejezni.^{*)} Az említett mozgalom érezhető hatásának tulajdoníthatni az »Alexandriai sz. Katalinnak legendáját« és Bátori László biblia-fordítását. Akárki legyen is a sz. Katalin magyar verses legendájának szerzője, Temesvári Pelbárt-é, mint Szilády Áron nagyon hihetővé teszi, vagy más, a magyar nyelvnek oly művészet kell abban tisztelnünk, a ki egyedül áll a maga korában. S a mit a legenda a szentekről mond, azt a magyar nyelvre nézve ő róla mondhatni.

Istennek kegyelmessége
És öneki dücsősége
Igen nagy ő szentek között,
Mert nekik annyi jót szőrzött,
Hogy, mint Szent Pál megjelent,
Haló ember nem értheti,
Mert mint fényes mennyországban
Győzedelmes szentegyházban
Élnek mennyei étkekkel,
Mondhatatlan örömekkel:
Azonképpen ez világban,
Vitézködő szentegyházban,
Míg világ világul leszön
Nevek dücsőséges leszön.

^{*)} Temesvári Pelbárt élete és munkái. Írta Szilády Áron. Bpest, 1880. A 30. lapon.

Pelbárt, ki 1463-ban a krakói egyetemen a baccalauria-tust megkapta s 1504. elején meghalt, szerzője lévén azon verses legendának, méltán, míg a magyar világ »világul leszön, neve dicsőséges leszön.«

Pelbárt, mint Szilády jeles munkájából értjük, a Mátyás udvarával ellenkezik vala, többi között nyilván azért is, mert se Mátyásban, se udvara embereiben valami lelkesedést a magyarság iránt nem tapasztalt. Galleotti jól írja le ez állapotot, midőn egy helyütt mondja, hogy a király étkezése közben hírfások és zenészek magyar nyelven éneklék a hősök tetteit, a melyekben nincs fogyatkozás; de más helyütt meg azt írja: »A németek, csehek, lengyelek *néha anyanyelvökön*, többnyire a latinon írnak; *egyedül* a keresztyénségben *Magyarország ír csupán latinul.*« Mulatságra hallgatják vala a magyar daliás énekeket; de az irodalom nem méltatta feljegyzésre. Szegény Dobse László és az ő udvara még kevesebbé valának patronusai a magyarságnak, mely csakis az apácák kolostoraiban talált menedéket. Apácák számára fordítják magyarra a legendákat s apácák másolgtatják is, mint a Margit-legendát, mint a Sz. Katalin verses legendáját stb.

A magán-életben is oly kevés nyomát találjuk a magyarságnak, hogy a »Magyar Leveles-tár« csak négy levelkét adhatott az 1504—1526-ig való időből. Ha az udvar, ha az egyházi és világi tulságig hatalmas arisztokratia oly erős folyásában érezték volna magokat a magyarságnak, milyenben a Lajtán túl a bécsi fejedelmi és német császári udvar és arisztokratia a németiség folyásában érezték magokat: Verbőczy a »Jus Consuetudinariumot« talán magyarul írja meg.

A XVI. századbeli reformatio hirtelen megváltoztatja a kisebb nemzetiségek állapotját, a melyek közé a magyar, még inkább pedig a finn tartozik. Nemcsak az apácák és a szegény nép számára kell most nemzeti nyelven írni, hanem az összes közönség, kicsinyek és nagyok, szegények és gazdagok számára; sőt az egyház eddigi arisztokrátiája ellenére, a mely a latin nyelvhez ragaszkodott volt, a nemzeti nyelv az új korunk divatjává lőn.

»A ki zsidóul és görögül és végre diákuul
Szól vala régen, szól néked az itt magyarul.

Minden népnek az ő nyelvén, hogy minden az Isten
Törvényén éljen, minden imádja nevét«!

Igy ír Sylvester János 1541-ben, méltó utódja Pelbárt-nak. Terjed is a magyarság, nemcsak az egyházi tudományban, mely egészen magyarrá lesz, és minden más tudományban, mely nyilatkozni tud, hanem még inkább a közéletben, a társadalomban. Szluni Annának, Frangepán Ferencz tótországi bán hugának, és Oláh-Császár Miklós nejeének anyósa nevében Csányi Bernát egy magyar könyvet küldte 1559-ben, ezen izetelével:

»Kéreti kegyelmedet, mint édes leányát, hogy semmire egyébre te kegyelmednek gondja ne legyen az magyar írásnál; hanem te kegyelmed tanulja meg az magyar írást, mert azt kívánja mind asszonyom (Oláh-Császár Miklós anyja) mind szerelmes ura, hogy megtanulja kegyelmed az magyar írás-olvasást, kiből kegyelmed legyen engedelmes ő kegyelmeknek.« Magyarul leveleznek a felföldi urak szintugy mint az erdélyiek, még a török basák is. Debreczenben 1566-ban a Verbőczy Tripartitumát magyar fordításban adják ki, némi magyarázatokkal; Erdélyországban ugyanekkor az udvar és a törvényhozás nyelve is magyarrá lesz. Magyarországon a habsburgi királyok miatt a törvények nyelve latin marad ugyan: de a Zsitvatoroki békekötés, a király és a török szultán között magyar nyelven fogalmaztatik. A reformációt, természetesen, magyarul terjesztik és vijják; az összes tudomány magyarul szól. Ha Mátyás király 1590-ben feléledt volna, írás-tudatlan nagyjai és hadvezérei helyett, meg olasz tudósai és latin versöket író főpapjai helyett mindenütt magyarul levelező nagy urakat és magyarul vitatkozó fő- és al-papokat, meg theologia-írókat talált volna; még inkább pedig azon csodálkozott volna, hogy az ország városai is, a melyek az ő idejében tiszta németek valának még, most magyarosodnak vagy meg is magyarosodtak már. Igaz, még jobban meghökkent volna azon, hogy Budán török basa uralkodik: de talán észébe is jut vala, mennyire kár volt a cseh Podjebrád ellen hadakoznia s nem a török ellen forditania mindeu erejét és idejét.

Hanem a végzetek könyvében meg vala írva, hogy a pápákat a török kevesebbé bántsa Konstantinápolyban, a hon-

nan okvetetlen majd Budát foglalja el, mint a husszitaság Prágában; s meg vala írva abban az is, hogy szívesebben lássák Bécsset is megszállva a török által, mintsem hogy egész Magyarország protestans legyen. Oltogaták a reformációt, s oltogaták a magyar irodalmat, nemzetiséget. A XVIII. század majdnem annyira latinná lett Magyarországon, mint volt a XV. század; s Kollár Ádám 1763-ban azt írta, hogy Magyarországnak legkisebb részén csak magyarul beszélők lagnak, s valóban félni lehet, hogy a magyar nyelv is elenyészik, úgy mint a kúnoké. *) De három évvel azután 1766-ban Mária Terézia a magyar nemes testőrséget állítja fel, s e nemes testőrök közt vannak Báróczi, Barcsai, Bessenyei, a kik a magyar irodalomnak új feltámasztói. A magyarul olvasó közönség már 1774-ben, 1775-ben Báróczi fordításain gyönyörködik, melyek az ifju Kazinczy Ferenczben is meggyújtják a lelkesedést. 1780-tól fogva magyar hirlapok is jelennek meg Pozsonyban, Bécsben, Kolozsvárott. A magyar szellemnek 1790-ben támadt új lobogását az 1793-ban működni kezdő visszahatás ismét elfojtáná, ha általában el lehetne fújni a szellemet. De ha a francia háborúk a visszahatást költötték is fel, ugyanazok 1795-ben Kisfaludy Károlyt fogolylyá teszik Avignonban, s a magyar közönség 1801-ben már a Himfy Szerelme által és 1807-ben a Regék által úgy felbuzdul a magyar múzsa iránt, a mint nem buzdukt volt fel másfél századdal előbb a Zriny Miklós hősi költeményén. Budai Ézsaiás »Magyarország történetei« 1805—1812-ben és Virág Benedek »Magyar Századai« 1808-ban a multat is felelevenítik a magyar olvasó előtt; melyet Vörösmarty Zalán futása 1825-ben megaranyozott. Ugyanakkor Horvát István »Rajzolatjai a magyar nemzet legrégiebb történeteiből« a multnak multját is a legbővebb és legszínesebb pályáiban tárak ki a bámulók előtt.

Egy hja volt mégis a magyar művelődésnek, egy régóta mindannyian által érzett hja, melyet végre a Magyar Akadémia felállítása töltött ki 1831-ben.

*) Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum Hungarico solum idiomate utentem habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit. Kollár jegyzete a Nic. Olahi Hungaria et Atilla, 91. lapjához.

Tudva van, miféle óhajások, tervek előzték meg annak felállítását; tudva van, hogy gr. Széchenyi István vala azon bővész, a kinek szava és tette gyujtott másokban is lelkesedést. Megalakult tehát a »Magyar Tudós Társaság«, melynek első tettei közé tartozik a »Régi Magyar Nyelvmélekek« kiadása. 1838., 1840., 1842., 1846-ban. Többet itt és ezúttal nem hozok elő az »Akadémia« (mert a Tudós Társaság czímet a *Tudományos Akadémia* váltotta fel) működéséből. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar tudomány igazán a Magyar Akadémia felállításával kezdődött nálunk.

IV.

Finnország ugyanazon törvények alatt élven, melyek alatt Svédország élt, nem alattvalója, de társa vala ennek. Finnország 6367 földirati □ mfl. nagyságu, tehát majdnem 1000 □ mffdel nagyobb a magyar korona országainál. De éjszaki fekvése és hideg éghajlata, természetesen oly sűrű népességet nem táplálhat, mint Magyarország. A középkorban a római kereszténység nem is bathatott annyira az elszórva lakó népre, mint minálunk; ott tehát a pogányságnak erősebb nyomai maradtak meg a buzgó nép lelkében, mintsem nálunk. A szent legendáknak finn nyelvre való fordításairól nekem legalább nincs tudásom; úgy látszik, ilyenek nem voltak ott, mert az új kor, bizonyosan már nyelvöknél fogva, megismertette volna. Igaz, Finnországban kolostorok sem lehettek nagy számmal; apáczáknak nem igen kellett ott fordítások. A reformáció előtti korból tehát nincsen ott irodalmi nyom. Ha nem aludt ki a finnek nemzetisége, vagy ha nem zsugorodott össze annyira, mint a Káma és Volga mellékein lakó nyelvrokonaiké: a reformációnak lehet és kell azt betudni.

Svédország történeteiben a *Vásza* uralkodó nemzetség (1523—1654) kitünő helyet foglal; általa a finnek is nagyobb történelmi szerepre jutnak. I. Gusztáv (1523—1560) a reformáció mellett buzgólkodván, azt Finnországban is előmozdítja. Särkilahti vala az első prédikátor 1525-ben, a ki Wittenbergában tanult volt. De igazi reformátora Finnországnak *Agrikola Mihály* (1512—1557) a kit Skytte Márton püspök 1535-

ben mint már jeles embert, küldte Wittenbergába, a hol szintén négy évig tanult, s 1539-ben mint magister tért vissza hazájába. Åbóban kilenez évig igazgatván az iskolát, s a püspököt az egyházi visitatiókon kísérvén szerte az országban, alkalma lön megismerkedni a nép tudatlanságával. Első finn könyve egy finn *Abc könyv* 1541-ben (mint Székely Istváné 1533-ban és Dévai Mátyásé 1544-ben); második könyve 1543-ban *Bevezetés a hitbe* (Alkuoppi uskoon), mely Luther kátéja; harmadika *imádságos könyv* 1544-ben. A nép, a mennyiben pogány szertartásaihoz nem ragaszkodott, még azt hiszi vala, hogy csak a latinul elmondott »Ave Maria« és »Miatyánk« jutnak fel az Istenhez. Agrikola oktatja, hogy finn nyelven is lehet imádkozni, mert

»Kyllä se kuulee Suomen kielen
Joka ymmärtää kaikkein mielen»,

azaz:

Bizony az meghallgatja a Suomi nyelvet,
A ki megért minden lelket.

1548-ban az Új Testamentum finn fordítását adá ki. Ez évben püspöki helyettessé lön, s ezentúl még inkább fáradozék a népe szellemének felvilágosításán s a papok oktatásán. 1549-ben *Kézi könyvet* adá ki a papok számára a keresztelestől, urvacsoráról, Krisztus szenvedéséről, feltámadásáról, mennybemeneteléről, a keresztyén község igazgatásáról. 1551-ben a Zsoltárokat. Az egész bibliát nem adhatta ki, anyagi segítsége nem lévén; de a miket kiadott, Stockholmban nyomatá ki, minthogy Finnországban még nem volt könyvnyomtató. 1552-ben is néhány kis prófétát, és több fejezetet adá ki Mózes harmadik és ötödik könyvéből. 1554-ben Gusztáv király Stockholmba híván meg, ott åbói püspökké avaták fel. 1557-ben tagja vala a svéd követségnek, mely Moskvában 40 évre békét kötött a két ország között. Betegen érkezvén vissza a követségből, hamar meghala. Agrikola Mihály tehát mind a finn reformatiónak, mind a finn irodalomnak kezdője és alapítója. Tulajdonképen csak most gyökeresedvén meg a keresztyénség a finnek között, Viborgban is egy püspökséget állítanak fel, annak *Juusten Pål* lévén első püspöke. Ez lön most Agrikolának utódja az åbói püspöki széken; s ez írta meg a finnországi

püspökök krónikáját (Chronicon episcoporum Finlandensium), mely első történeti mű abban az országban, mert a püspökök történetei az országnak is a történetei.

I. Gusztáv királynak három fia vala: Erik, János és az atyja halálakor még kiskorú Károly. Erik lön svéd királylyá (1560—1568), János finn herceggé, Åbo-ban székelvén; neje August Zsigmond lengyel királynak Katalin nevű huga.^{*)} A két idősbik testvér között viszálykodás üt ki, s János az åbói várban fogva tartatik. A fogságban katolikussá lesz, s abban a hitben neveli fiát, Zsigmondot is. A megőrült Erik után János lesz svéd királylyá. Ez nagy fejedelemséggé teszi Finnországot, de katolikus hite miatt, melyet terjeszteni akar, aggodalmat okoz a svédek és finnek közt. Lengyelországban II. August Zsigmond után Báthori István lesz királylyá, s ennek halála után a svéd Zsigmond, János fia. Ez a János meg 1592-ben meghalván, a svéd királyi szék és a Finn nagy fejedelemség, örökség jogán Zsigmondé lesz, de minthogy Lengyelországban lakik, nagybátyja Károly Svédországnak gondviselője, míg Fleming Miklós némileg Zsigmond helytartója Finnországban. Zsigmond, a jezsuiták biztatására, helyre akarja állítani a római egyházat, ezért szakad el tőle Svédország, s IX. Károly, Eriknek harmadik fia, lesz svéd király (1604—1611), a ki Finnországot is rendezi. IX. Károly fia II. Gusztáv Adolf (1611—1632), a ki a Svédországot követelő nagybátyja, Zsigmond lengyel király, ellen és társai, az oroszok ellen, győzedelmesen hadakozik. Lengyelországtól a Liv hercegséget, a mai Liv- és Eszt-földet szerzi el, Oroszországtól pedig Ingriát és a Käkisalmi kerületet (Kekshelm-öt). Svédország tehát az összes Balti tartományok és a Balti tenger urává lett, mielőtt Gusztáv

^{*)} Ez által Finnország dynastikus kapcsolatba jutott Magyarországgal, I. Zsigmond lengyel királynak első neje Szapolyai István leánya, Borbála vala. Ennek halála után az olasz Bona lön lengyel királyné. Bonától Zsigmondnak lett fia II. August Zsigmond és *Isabella*, ez meg neje lön Szapolyai Jánosnak, és anyja II. Jánosnak. Ez a II. János sőgor-ságban állott a svéd Jánossal, ki min a finn herceg Åbo-ban székel. Ez a dynastikus kapcsolat Báthori Istvánnak nyitja meg az utat a lengyel királyi székre, és csábítja később II. Rákóczi Györgyöt a lengyel hadjáratra, nemzetiségének és nemzetének vesztére.

táv Adolf a harmincz éves háborúba elegendik Németországban. Gusztáv Adolf seregében a finn katonák ki-kitűnnek.

II. Gusztáv kiskorú leánya helyett 1644-ig országos gondviselők uralkodnak, köztök a híres Oxenstjerna Axel; Finnországot Brahe Péter kormányozza. Ennek indítványára a gondviselők 1640-ben Åbóban akadémiát vagy tudományos egyetemet állítanak. Az egyetem consistoriuma 1642-ben az első nyomtató műhelyt állítja fel Finnországban.

A mely hatalmat II. Gusztáv szerzett volt, azt XII. Károly szeles vitézsége tönkre teszi. Az ugynevezett éjszaki háboru alatt sokat szenved Finnország, a melytől Nagy Péter nemcsak a Gusztáv Adolf által hozzácsatolt Ingriát és Keksholmot, hanem a Viborgi kerületet is elszakasztja. A nép emlékezetében *iso viha* (nagy vész) néven maradt meg nyoma eme háborúnak, a melyre éhség és »iso kuolema« döghalál következik. E század elején a francia ügyek miatt tör ki háború Svéd- és Oroszország között. 1808-ban 80.000-nyi orosz sereg támadja meg Finnországot, azt elfoglalja. A Fridrikshammi békekötés által 1809-ben okt. 17. az egész ország az Åland szigetekkel együtt I. Sándor császár lesz. A császár az országnak régi alkotmányát és egyházi állapotját meghagyja, örök időre biztosítja; 1811-ben finn bankot állittat fel; 1812-ben visszacsatolja a Viborgi kerületet; 1819-ben a kormányzékét Åbóból Helsingforsba teszi át; 1828-ban az egyetem is, mely Sándor-egyetem nevet vesz föl, már Miklós császár alatt Helsingforsba költözik.

A finn irodalom Agrikola fellépésével kezdődik s az egyház terén buzgó művelőkre talált ugyan egész a legújabb időig — mert a finnek vallásos emberek, egyházi énekes könyveik kitűnő helyre méltók az európai protestáns énekes könyvek között, de a tudomány latin és svéd nyelven szólt, a svéd nyelv lévén a műveltek általános nyelve. Alig sejtik vala, hogy a nép közt, a keleti tartományokban, a hová a keresztyénség alig, a reformatió pedig épen nem hatott el, mily régiségi és költői kincs rejlik.

Pedig Agrikola erre is emlékeztette volt hazafiaiát. A Zsoltárok finn fordításának verses előszavában ugyanis elő-

hozá az isteneket, a kiket a régi hámálaiak és karjalaiak tiszteltek.

Epä Jumalat monet täsä.

Muinen palveltiin kaukan ja lüssä, azaz »sok ál-isteneket tiszteltek ott hajdan, úgy közelben mint távolban.« *Rongoteus* a rozsnak, *Pellon Pekko* az úrpának, *Virankannas* a zabnak, *Egres* a babnak, borsónak, répának, káposztának, lennek és kendernek voltak isteni gondviselői; *Ukko* az időjárásnak és esőnek, *Kükri* a marhatartásnak, *Tapio* a vadaknak, *Anti* a halaknak istenei; *Väinämöinen* az éneket szerezte; *Ilmari-nen* a békét és szerencsét, a *Kape*-k a holdat emésztették (a holdfogyatkozást okozták), a *Kaleva* *fiat* réteket és egyebet teremtettek.

Agrikola után sokáig nincs említés a finn hitregéről; 1675-ben Bång Péter a »Priscorum Sveagothorum ecclesia« című könyvében először említi meg, hogy a finn parasztek közt régi énekek lappanganak, melyekből egy medve-éneket közöl eredetiben. Maxenius 1735-ben a bűbájosságról értekezvén, több bűvész-éneket hoz elő, »a melyekben már a Kalevala vidék felől érkező szélnek lehellelte érzik meg.« Juslenius az 1745. kiadott közmondások gyűjteményéhez írt előszóban a finn runók sajtáságos természetéről beszél, s gyűjtögetni kezdi azokat.

Most áll be Porthán Gábor (1739—1804) működése, a ki 1777-ben Åboi tanárságba lép s az összes finn tudománynak megalapítója a múlt század másik felében. Az mutatta meg a finn költőségnek mivoltát, hazáját és művelőit. »Nemcsak a tanult műveltek, ugymond, kedvelik, hanem különösen parasztaink, férfiak és nők szeretik, még pedig a távolabbi vidékeken. A svédek szomszédságában egészen kiveszett már; a papok is sokat ártnak. Mert mivelhogy a nép babonás szokásaira is alkalmazza, a papok a visszélést a helyes éléstől nem különböztetvén meg, az egész finn költőségre a gyalázat bélyegét nyomták. Legjobban divatozik még a szavoiak, karjalaiak és az éjszakiak között. Nem egyszer esodálkozó tanúja valék, ugymond, hogy mint tudnak minden tárgyról némi tüzes indulattal költeményt csinálni. Éneklési alkalmat az utazások is szolgáltatnak. Tél idején karjalaiak és mások messzire eljárnak

portókáikkal. Mikor többen, néha 40—50-en egyszerre indulnak hazulról, vagy útközben találkoznak, együtt folytatják az utazást, mint a keleti karavánok. Valahányszor tehát pihenni vagy enni vagy hálni állapotodnak meg, az éneklés legkedvesebb mulatságuk. Hyen találkozások teszik azt, hogy némely énekes annyit megtanul, s hogy a tetsző énekek oly hamar elterjednek.»

Porthan által a figyelem a finn költőségre lévén fordítva, a század második tizedében többen kezdék gyűjteni, sőt a költeményekösszetartozását is megsejteni. Leginkább Lönnrot Illyés (született 1802-ben) lön buzgó és legkésőbb gyűjtője. Már 1828-ban járja be a hāmei és savoi tartományt, a nyelvjárásokat tanulván és feljegyezvén a nép közt talált énekeket. »Kantele» azaz Koboz cím alatt kezdé 1829-ben kiadogatni.

Finnország 1809-ben az orosz birodalom részévé válván új állapotba lépett. Addig a latinon kívül a svéd tudomány svéd nyelv, svéd társadalom valának az uralkodók, a finn költőség előtünésével a finn tudomány csak szárnyalni kezdé. Az új állapot eszökbé juttatá a gondolkodóknak, hogy ezentúl svédekül nem maradhatnak, oroszokká pedig nem válhatnak legyenek tehát igazán a mik, t. i. Szuomiak. De hogy azok lehessenek, arra finn azaz szuomi műveltség, irodalom, szuomi tudomány kell. Hogyan lehet azt előteremteni?

1831. elején Lindfors egyetemi tag mély gondolatokba merülve járkála Helsingfors utcáin, azon tēpelödvén, mint lehetne a szómi nyelvet és irodalmat elhagyott állapotjából kiemelni. Egyszer felkiálta örömeben: Meg van! s társához Lönnrothoz futá, közölni vele fölfedezését. Estve sok fiatal magister és egyetemi deák gyülekezék Keckmannál, a szómi nyelv egyetemi lectoránál, s ott elhatározák, hogy életbe lép-tetik Lindfors gondolatját. A szómi nyelv kinyomozása és a szómi irodalom felköltése végett társaságot alkotnak, s ez a *Szómi Irodalmi Társaság* keletkezése, melynek alapszabályait a csári kormány megerősítette. A Társaság mindent előmoz-dít, a mi a haza ismeretét és a szómi nyelv művelését illeti; díjak által ösztönöz a feladatához tartozó könyvek írására s fordítat más nyelvekből nemesak a nép, hanem a műveltebb olvasók számára is; pályakérdéseket is tűz ki a szómi történe-

lem, nyelv és irodalom köréből. A társaságnak rendes, tiszteletbeli és levelező tagjai vannak, a kiket a társaság előleges tagi javaslatra megválaszt. Rendes tag minden ember lehet, a ki teljes kora s a finn tudomány ügyét elő akarja mozdítani. *Belépő díj fejében* egyszer-mindenkorra 6 rubelt fizet. Levelező tagokká külföldi tudósok lehetnek. Tiszteletbeli tagokká pedig finnországi magas állású férfiak lesznek, a kik neveikkel és tanácsukkal támogathatják a társaság ügyeit.

A Társaság első kiadása 1834-ben *Kultala* vala, Zschokk »Goldmachedorf«-jának fordítása, igen derék népkönyv. Második kiadása 1835-ben a Lönnrot szerkesztette »*Kalevala, taikka Vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosta ajoista*» (Kalevala, vagyis karjalai régi runók a szómi nép mult idejéből). Harmadika, negyedike és ötödike mind Lönnrot szerkesztette »*Kanteletar*, vagyis a szómi nép régi dalai és énekei», 1840: *Suomen kansan Sananlaskuja* (a szómi nép közmondásai) 1842-ben s *Suomen Kansan Arvoituksia* (a szómi nép találós mondatai.) 1844-ben. Ezen kiadások a szómi nép hervadhatatlan emlékezetét biztosítják, a míg az európai műveltség tart.

A finn *Kalevalát* Müller Miksa az emberiség öt eposai közé számlálja, melyek is a görög *homérosi*, a szanszkrit *Mahābhārata*, a perzsa *Sah-namsh* (király-könyv), a német *Nibelungen* s a *Kalevala*. Igen nagy jelessége az a szómi nép szellemének, egyúttal legnagyobb ékessége a finn irodalomnak, Érdemes tehát látnunk, mint szerezte meg Lönnrot azt a kincset. A Kalevalának második bővebb kiadásában 1849-ben így adja elő maga Lönnrot. »A runók egyik része, habár hiányosan, már az előtt Lencquist, Ganander, Porthan és Topelius könyveiben ki volt adva; de sokkal nagyobb részök ismeretlen vala. Ezeket időről-időre magam gyűjtögetém össze a finn és orosz Kareliában; némelyeket Kajaaniban is. A finn Kareliában 1828-ban jártam; 1831-ben Kuhmoban és Kiantában, 1832-ben Repolában. S miután Kajaaniba lakni mentem, mint kerületi orvos, négy ízben valék az orosz községekben, mindannyiszor néhány hétig tartózkodván azokban. Legjobb és leg-gazdagabb runo-fészek a Nuolki-niemi község a dvinai vagy arkhangeli kormányzóságban. E község Latva-jürvi falujá-

ban egy Arhippa nevű 80 éves gazdát találék, kinek esodálatra méltó emlékezetéből két napnál tovább irtam szakadatlanul runókat. Ez így szóla hozzám, ugymond Lönnrot: »Haj! máskép volt kiskoromban, midőn atyámmal a Lapukka-tó partjain halászgaték. Akkor kellett volna kigyelmednek ott lennie. Segédünk vala egy lapukka ember, jó énekes, mégsem olyan, mint édes apám. Egész éjszakákat énekelének, de soha nem kétszer ugyanazt. Magam kis fiu lévén, csak ültem és hallgattam, lassankint eltanulván a szebb énekeket. De sokat felejtettem már el. Fiaimból egy sem válik énekesé halálom után, mint én lettem apám után. Nem szeretik most többé a régi énekeket úgy, mint gyermekkoromban mi szerettük, mikor mindig, akár munka idejében, akár mulatságban, azokon vala a sor. A mostani fiatalság a csúnya új dalokat szereti, a melyekkel ajkaimat meg sem akarom beesteleníteni. Ha valaki akkor, mint kigyelmed most, gyűjtötte volna az énekeket, két hét folytában sem bírta volna leírni, a mit csak az apám tudott.« S ezeket mondván, megindulástól könybe lábbada az öregnek szeme; nekem is bajos vala megindulás nélkül hallgatnom beszédét. A kik nálunk Homérost olvassák és olvastatják, azok, ha a Kalevalát is számba veendik, sokkal helyesebben ítélnek majd az Ilias és Odyssea keletkezéséről, és igazábban érezni fogják a társadalmi viszonyokat, a melyek közt mondai énekek támadhatnak.

Tavaly (1880-ban) adá ki a Társaság »*Suomen kansan muinaisia Loitsurunoja*» a finn nép régi bábajos runóit, hasonlóképen Lönnrot szerkesztéséből. Ekképen a szómiak nyelv és régi hit-emlékei annyira ki vannak adva, hogy ezentúl csak böngészni való marad eme nagy téren. De e kiadványok oly kincsset foglalnak magokban, melyet nem sok népnél találunk, s a melyre mi is büszkék lehetünk, mert nyelvrokonaink kincse azon forrásból származik, a melyből nyelvünk ugarsága is fakadt.

A Szómi Irodalmi Társaság az említettekén kívül azon könyvek kiadását is eszközölte, a melyek a finn irodalom hiányait töltik ki, különösen az iskolákra nézve. Tehát mindentféle nyelvtanokat és szótárakat (p. o. latin-finn, svéd-finn, német-finn stb. szótárakat, tengerészeti szótárt) adott ki; de gondolt

a népre is, szintugy mint a műveltebb osztályra. Ha kiadta s már több ízben, a *Flora Fennica*-t, szintén Lönnrottól, a ki orvos létére fűvész is, s bárkinél jobban ismeri hazáját, kiadá Topelius természetkönyvét is (*Luonnon kirjja*), még pedig 1868-ban negyedszer. A három első kiadás 8000 példányban kelvén el, a negyediket 5000 példányban nyomatták. A Társaságnak 62-dik kiadását a régi bábajos runók teszik. Tudományos folyóiratja a *Suomi*, melynek 1862-ben a 20-dik kötete jelent meg svéd és finn nyelven írt darabokból; 1863 óta egyedül finn nyelven írt munkákat közöl, s ennek az új folyamának 1879-ben a 13-dik kötetét adta. — 1878—1879-ben jövedelme 39,400 finn márka, melyhez könyveinek eladásából 14,000 márka járult. Tökéi legnagyobb részben alapítványokból, 114,265 márkát tesznek.

Hiányos volna szómi testvéreink szellemi művoltának körrajza, ha Lönnroton kívül a Sjögrén, Castrén, Ahlqvist és Genez utazók neveit fel nem hoznám, s az irodalom más embereit is meg nem említeném. *Sjögrén András* (1794—1855.) a híres dán Rask által ösztönözve, a finn történelem és nyelv kutatására száná magát. Rask nevét tisztelettel kell megemlíteni a finn nyelvtudományban. Nemesak maga sokat dolgozott abban, többi közt egy lapp nyelvtant adván ki, hanem másokat is buzdíta reá. 1818-ban és 1819-ben Finnországban és Pétervárott tartózkodván, itt gróf Rumjanczov birodalmi kancellárt reá bírá, hogy költséget adott egy finn szótár megírására és kinyomatására. Ennek köszönjük a Renvall finn szótárát (1826-ban), mely, ugyszólván, először és helyesen nyitotta meg a finn nyelvet a külföld előtt is. Sjögrén 1823-ban a birodalmi kancellár könyvtárnoka lévén, a finn népek kutatására való megbízást nyerte meg, a melyre Sándor csár 6000 rubelt határozott volt. Sjögrén előbb a novgorodi levéltárakat kutatván, azután két évig utazgatá az Onega és Ladoga környékein, meg a Lapp földön és Archangelszkben; s Miklós csár ismételvén a 6000 rubelt, Sjögrén még más két évet tölte a szirjének, permiek és votjákok közt. 1824-ben kezdyén meg az utazást, csak 1829-ben tért vissza. 1846-ban és 1852-ben a livek nyelvét kutatá ki a Dünán in-

nen és túl. Halála után a pétervári akadémia kiadta Sjögrén munkáit. *)

Castrén Mátyás Sándor (1813—1852.) 1838-ban kezdé meg nyomozó utazásait; 1841-ben Lönnot társaságában a norvég, finn és orosz lappok közt utazgatván, a következő években maga járt az archangeli kormányzóságban és éjszak-nyugati Szibériában. 1844-ben pedig a pétervári akadémia megbízásából, a szamojédek földjét, meg az egész Szibériát járta be, Sina országig, ez utazás 1849 januáriusáig tartván. Számos munkáit latin, svéd és német nyelven adá ki; halála után pedig a pétervári akadémia meghagyásából Schiefner Antal szerkeszté németül sok kötetben utazásait és kutatásainak eredményeit. **) Castrénnek e munkái által Európa először vett biztos tudomást a szamojédekről és sok más szibériai népekről.

Ahlqvist Ágoston (született 1826-ban) az élő finn írók között nemcsak mint nyelvtudós, hanem mint költő is kiváló helyen áll. 1846-ban és 1847-ben Kareliában és Archangelskben járt, dalokat és mondákat gyűjtve, meg nyelvi vizsgálatakat tevé. 1854—58 hosszabb utazást tőn éjszaki és közép Oroszországban, meg nyugat-éjszaki Szibériában, a vogulok közt, mintegy Reguly nyomait követvén. 1862-ben Magyarországon vala. Munkái már számosak, ***) s a tudomány még sokat vár tőle.

Genetz Árvíd 1871 és 1872-ben orosz Kareliában, jelesen az Olonetz és Archangeli kormányzóságban kutatá a nyelvet s gyűjté a mondákat és énekeket. 1877-ben Helsingforsban a kareliai hangtanról irt (Versuch einer Karelischen Lautlehre); 1880-ban pedig ugyanott ez utazásának eredmé-

*) Joh. Andreas Sjögrén's gesammelte Schriften B. I. és II. 1. és 2. rész. St.-Petersburg.

**) Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén. St.-Petersburg 1853. stb.

***) Vót grammatika, 1855-ben az éjszaki Csúd nyelvé, 1859. — Moksá-Mordvín nyelvtan, 1865. A finn nyelvjárások, olvasmányok Eszt Karjala, Votja, Vepsä és Liv nyelvből, 1869. Utazási emlékezések (Muistelmia matkoilta Venäjässä) 1859. — De Vestfinska Språkens Kulturord 1871. — Über die Sprache der Nord-Ostjaken, 1880. stb.

nyeül az »Orosz kareliai nyelv« című könyvet adá ki, mely nyelvmutatványokat, szótárt és nyelvtant foglal magában. 1876-ban az orosz lappok közt a Kola felszigetén jára. Ezen utazásból itt Budapesten 1879-ben »Orosz-lapp nyelvmutatványokat« adá ki, a Nyelvtudományi Közleményekben. Akkor ugyanis Genetz a magyar nyelv megtanulása végett nálunk mulat vala. Ő és *Almberg* azok, kik a finn tudósok közt legjobban bírják a magyar nyelvet. Mert Almberg (Jalava) Antal is hosszabb időt töltvén Magyarországon, itteni tapasztalásait egy munkában közlé Helsingforsban 1876-ban, hozzácsatolván egy térképet is (Unkarin maa ja kausa. Neljäkymmentti matka kirjettä = Magyarország és Népe. Negyven utazási levél). Ez tudomra az első finnül irt terjedelmesebb munka Magyarországról. Adott ki finnek számára magyar nyelvtant is, mert a magyar nyelvet tanítja az egretemen. Azonkívül forditá a »Falu rosszát« finnre, mely darab sok tetszésre talált a szóni színházban. Mert a színészet is virágozni kezd már, s keletkeznek drámai írók, mint az ifjan elhalt Stenwall (Kivi) Elek (1834—1872.), a kinek egyik, »Lea« című darabját a Kisfaludy-Társaság Évlapjai (Új folyam. XI. köt.) 1876-ban Halász Ignác és Szilasi Móríc fordítása szerint közlötték.

A finn tudósok közül Donner Oskárt is megemlítem, a ki a hasonlító nyelvtudomány terén szorgalmas, s többi közt a lapp epos töredékeit (*Päiven ponne* a nap fia és *Päive-neitta* a nap leánya) »Lieder der Lappen« cím alatt adá ki, Helsingforsban, 1876-ban.

A finn történetek kikutatása és írása felől különösen Koskinen (Forsman) György és Krohn Gyula nagyérdeműek. Az előbbinek *Finn történeti tankönyve* (Oppi-kirja Suomen Kansan historiassa, Helsingfors 1869.) németül is megjelent Lipesében. Krohn »Elbeszéléseket« irt a finn történetekből, (Kertomuksia Suomen historiasta), melyek IV. kötete 1878-ban jelent meg Tammerforsban (Tampereella). Eszt nyelvtant is adá ki finnek számára, mert azt a nyelvet, mely csak finn nyelvjárásnak tekinthető, a finnek már szorgalmasabban tanulják, mint azt az Ahlqvist kiadta »Finn nyelvjárásokból vett olvasmányok«-féle tankönyv is bizonyítja.

V.

A finneknél déli atyáinairól, az esztekéről is, úgy akarok szólni, hogy előbb az ország viszontagságait emlitem meg. Plettenberg mester ur alatt a reformatió terjedvén, Riga, Reval és Dorpat városai függetlenül a szerzetes lovagoktól és a püspököktől, rendezik új egyházi községeiket^{*)}. Ambár az urak 1546-ban azt határozták volt, hogy ezentúl külföldit se mester urnak, se érseki coadjutornak nem választanak: Vilmos rigai érsek és brandenburgi határgróf mégis a meklenburgi herceg Kristófot nevezé ki coadjutornak és utódjának. Ez azután fegyveres kézzel rontván be az országba, 1556—1557-ben belháboru támad, a mely a lengyel király II. Zsigmond Augusztanak beavatkozását hozta elő s melynek bajait IV. vagy II. Iván Vasziljevics moszkvai nagyfejedelem pusztító hadjárata tetézte, a ki a dorpáti káptalannak állítólag elmaradt adója miatt özönlé el az országot. Az öreg Fürstenberg mester ur mellé segédül Kettler Gotthardot nevezék ki. Ez mindjárt a lengyel királylyal alkudozik; s miután az orosz sereg Fürstenberget fogva hurezolta el, az egész régi alkotmány összedől. Az Eszt-tartomány nemessége és Riga városa 1571-ben a svéd király öltalma alá menekül; Kettler a Liv-tartományt a lengyel királynak engedi át, hogy a Kur-tartományt és Szemgalliát örökös hercegségnek tarthassa meg, mint lengyel hűbért.

II. Zsigmond Auguszt 1561. nov. 26-án finnepiesen biztosítá az önkormányzatot, az evangélikus hitet, a német nyelvet s az eszt paraszton való szabad rendelkezést. A svéd király Erik és János sem bánták az Eszt-tartomány törvényeit és önkormányzását. De II. Zsigmonddal kihal 1572-ben a jagellói férfiág; csak két nőtestvére marad, Katalin, a svéd János neje, és a hajadon Anna. A francia Henrik megfizette ugyan a választás költségeit, de haza szökik, s a lengyel ren-

^{*)} Lásd: Luther an die Christen in Livland. Riga, 1866. Luthernek 17 levele an alle Christen zu Righe, Reval u. Tarbthe in Liedlande 1523—1540.

dek Báthori Istvánt választják királylyá, ha Annát feleségül veszi, a mit meg is tőn. István szerencsés háborút visel Oroszország ellen, visszaszerzi Dorpatot, megadásra bírja 1782. Rigát is, a mely város a lengyel királyt nem akarta elismerni. Amde Báthori a Hosius érsek által behívott jezsuiták ösztönzésére Livországhban is helyre akarja állítani a katolikus egyházat, ez által, s mert a Zsigmond biztosítványát sem tiszteli vala, nagy elégedetlenséget okoz. István halála után a svéd (III.) Zsigmond, János, fia lesz lengyel király; ez folytatja a visszareformálást. Közte és nagybátyja, IX. Károly, svéd király közt, háború törvén ki, a liv urak már 1601-ben Revalban, 1602-ben Dorpatban alkudoznak a svéd királylyal, neki akarván hódolni, ugys az Eszt-tartomány már a svéd királyt uralja vala. A háborút csak Gusztáv Adólf 1617-ben a Stolbovai békekötéssel fejezé be, mely az oroszoktól Kareliát és Ingriát is elszakasztotta. Mégis az altmarki fegyverszünet 1629-ben a Liv-tartomány délkeleti részét, Dünaborg, Rositten és Marienhäusen kerületeit Lengyelországnak hagyja, melyekből azután mind a német nyelv, mind a protestansság kiveszett.

Eszt- és Liv-ország most svéd birtokok. De XI. Károly svéd király halála után tizenkét éves fia, XII. Károly következik. II. Auguszt, szász választó fejedelem és lengyel király, meg I. Péter orosz czár szövetséget kötnek IV. Fridrik dán királylyal, hogy visszavegyék a svédektől régi tartományaikat: jelesen Péter Ingriát és Kareliát, Auguszt Livországot. XII. Károly eleinte esodálatos szerencsével hadakozván mind a három megtámadó ellen, utóbb esztelen makaessága által feláldozza seregét s minden előbbi győzedelmét Pultavánál 1709-ben. Péter azonban nem Augusztanak, hanem magának szerzi meg Eszt és Liv-tartományt a Nystadti békekötésben 1721-ben; s azóta ezek, mint 1795 óta Kur-tartomány is, orosz birtokok.

Az esztek, a kik magokat *maa-rahvas* = föld népének nevezik, a német hódítás által a szerzetes lovagok és a püspökök alattvalóivá lévén, azoknak utódjai alatt is teljes rabszolgaságban maradának. A svéd kormány meg-megszorítá ugyan az urak hatalmát, s enyhíteni akara az eszt-paraszton szolgálásán is, de az éjszaki háború véget vete mind annak. Péter

oroszlár megerősíté az urak kiváltságait, a kik tehát a törvény szerint »örökös urak,« mint a parasztok »örökös szolgák« valának. 1739-ben a csári kormány hiteles tudósítást kívánván az örökös szolgák állapotjáról, azt a feleletet kapta: »Az urnak joga a szolgáinak életére és halálára terjed, ő korlátlan ur minden tekintetben; az örökös szolgának semmi tulajdona nincs, urának birtokán kívül se feleséget nem vehet, se férjhez nem mehet.« Ezt a viszonyt a rigai országgyűlés 1765-ben így fejezé ki: »Minden, a mi a paraszté, valamint ő maga is, urának igazi tulajdona, a melylyel az tetszése szerint bánhat.« Hupel mint kortárs és szemtanú ezt írja 1777-ben: »Lostreiber (zsellér vagy telketlen ember) und deren Kinder werden zuweilen verkauft, oder gegen andere Sachen, gegen Pferde, Hunde, Pfeifenköpfe u. d. g. vertauscht. Die Menschen sind hier nicht so theuer, als ein Neger in den amerikanischen Kolonien. Einen ledigen Kerl kauft man für 30—50, wenn er ein Handwerk versteht Koch, Weber u. d. g. ist, auch wohl für 100 Rubel; eben so viel giebt man für ein ganzes Gesinde (die Eltern nebst ihren Kindern); für eine Magd selten mehr als 10, und für ein Kind etwa 4 Rubel.« *) Az eredetiben adom, mert a fordítás, azt gondolná az ember, hibetetlen dolgot közöl. — Hupel (liv-tartományi lelkész) tanúsága szerint, az eszt gyermek hamar megtanulja az olvasást; de írásra kevés ur engedi tanítani parasztjait. A kisebb gyermekeket otthon az anyák tanítják, a nagyobbak az egyházközségi iskolába járnak. Ezért a gyermekek fát vágni, csépelni, fenni tartoznak a lelkésznek, mi most, ugymond Hupel, a Liv-hercegségben szorosan el van tiltva. »Einen ihrer Fähigkeiten angemessenen Unterricht in der Religion fassen Alte und Junge bald: nur weiss ich nicht, woher es kommt, dass unter Tausenden kaum Zween wissen, dass sie Christen sind.« Ez talán eléggé jellemzi az esztek állapotját a mult század utolsó negyedéből. De Sándor csár megszünteté 1819-ben az esztek rabszolgaságát, már előbb 1804-ben szabályozván a parasztok kötelezettségét. Ezt a szabályozást *eszt nyelven nyomtaták ki*, mi ott valóságos ujítás vala.

*) Ang. Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten von Lief und Ehstland II-ter Bud. Riga, 1777., Seite 127 u. s. w.

Hupel 1777-ben csodálkozik vala, hogy ezer eszt ember között is alig kettő tudja, hogy keresztyén. A csodát megfejtí a hódítás módja és az utána következő politika. Még a reformáció sem változtathatott ott a nép állapotján. Ez urainak vallását külsőleg követé, belsőleg pogány maradván, miben némi vigasztalást lelhet vala elnyomásában. Még a régi pogány időből való naptárt is, mely 13 hónapos évet számlált, megtartá Saar-maa-ban (Sziget-földön), azaz Oesel szigetén. A reformáció nem támaszta ott nemzeti irodalmat, mint a finnknél; csak homályos hire van, hogy Witte Fridrik 1553-ban Luther kis kátéját fordította, s hogy a Catechismus Romanus és egy kis énekes könyv jelentek volna meg 1522-ben; példányokat ezekből nem találni sehol. A svéd kormány idejében támadnak az első esztül irt könyvek, jelesen Stahl Henrik és Rossinius Joakim könyvei. Amaz Revalban 1637 és 1641-ben, ez Dorpatban 1632-ben adának ki vallásos tartalmu könyveket a revali és dorpati nyelvjáráson. Stahl nyelvtant is irt 1637-ben »Anführung zu der Ehstnischen Sprach.« Stahl rossz fordításait a lelkészi gyűlés Revalban 1656-ban, s a Rossiniusét Dorpatban 1674-ban javítgaták. *Az első Abc-könyv csak 1687-ben jelent meg!* Ezentúl igyekeznek a német papok az eszt biblia-fordításra; a revali nyelvjáráson 1739-ben jelenik meg az egész biblia; a dorpati nyelvjáráson — mely egyébiránt csak kevés községben egyházi és iskolai nyelv — egyedül az új testamentom van meg 1686 óta.

E század első tizedeiben hasad ki az eszt nyelv kutatásának hajnala s meg-megindulnak az eszt irodalom első hajtásai. Sőt az Oesel szigetén Frey, Willman és Luce birtokosok szent énekeket, meséket és találós mondatokat stb. adnak ki már a mult század végén s e század elején. Masing 1816-ban eredeti eszt lapokat kezdé kiadni németek számára, olyan tárgyokról is írván, melyek nem a nép olvasmánya. Csodálkoznak vala, hogy ilyesmit lehet esztül kifejezni, s hogy Masing a nép nyelvén ír, nem pedig a roszt egyházi nyelven, melyet Stahl és utódjai hoztak volt divatba. Azon időnek eszt írói közt gróf Manteuffel is helyet foglal, kinek »Mulatság a szurkos fenyűszilánk világánál« czimű könyve több kiadást ért.

1838-ban a kormány jóváhagyásával keletkezik Dorpat-

ban, az egyetem helyén, a »Tudós Eszt Társaság«, a melynek feladata többi közt az eszt nép régiségének kutatása és nyelvének és irodalmának előmozdítása. Első ülését 1839-ben tartá meg. Az eszt nép moudáit Fählmann Fridr. Robert, azután Jürgenson kezdék gyűjteni. Ezeknek 1850-ben történt halála után Kreutzwald Fridrik folytató s a *Kalevi poeg* cím alatt ki is adá 1857—1861-ig a Társaság Közleményében.*) Az eszt nép régi és költői nyelve már a *Neus Henrik* által Revalban 1850—1852-ben kiadott *Eszt népdalokból* ismerszett volt meg; most pedig a *Kalevi poeg*ben azon teljes mivoltában tűnt elő, a melyben a nép emlékezete megőrzötte. Kreutzwald az eszt népmeséket is gyűjtötte, melyeket a Finn irodalmi társaság adá ki 1866-ban.

Az eszt nyelvet *Ahrens* fejtegeté először a maga természet szerint, grammatikáját Revalban 1843-ban, s másodsor ugyanott 1853-ban adván ki. De kiváló érdemet szerzett magának az eszt nyelvbeli tudományra nézve *Wiedemann F. J.* a ki akadémiánknak is tagja. Ő nagy szótárt, kimerítő nyelvtant s egyebet írt, a melyek sokaságán el lehet álmélkodni; s azokat mind a pétervári akadémia adta ki.**)

De a tulajdonképi *eszt irodalom* is (azaz eszt nyelven írt könyvek száma) 1871. óta mind jobban-jobban növekszik. *Vanemuine* vagy *Dal-társaság*, melyet a kormány 1865-ben jóváhagyott, s a melynek az egyházi községekben számos fiók-társaságai lettek, 1869-ben ülé meg Dorpátban a szabadság

*) Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, VI. kötet 1—4 füzet, V. kötet 1—3 füzet, Dorpat, 1857—1861.

**) Versuch über den Werroestnischen Dialekt. St.-Petersburg, 1864.

Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch, 4° 1672 hasáb, meg 158 négy hasábú lap. St.-Petersburg, 1869.

Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland. St.-Petersburg, 1871.

Aus dem innern und äussern Leben der Esten. St.-Petersburg, 1870.

Grammatik der Estnischen Sprache. St.-Petersburg, 1875.

Egyéb munkái közül emlitem csak: Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch, nebst einen Wotjakisch-Deutschen im Anhang und einen deutschen Register. St.-Petersburg, 1880.

ötvenedik évfordulóját. *Jannsen* és *Hurt*, legnevezetesebb eszt írók Kreutzwald után, valának a Vanemuine-társaság legbuzgóbb előljárói; s ebből fejlett ki *Irodalmi Társaság* is (Eesti Kirjameeste Selti = eszt írók társasága), a melynek 1879-ben 12 előkelő és 419 köztágjai (eestseisuse-liikmed és lihti-liikmed) valának, kik évenként 1 vagy 2 rubelt fizetnek. A társaságnak 1879-ben 1128 rubelnyi jövedelme, s 449 rubelnyi költsége vala. Kiadásainak száma eddig 45-re ment, mindenféle (nyelvi, természetrajzi, történeti, számláló, mulattató stb.) könyveket foglalván magában. 1875-ben 50 eszt nyelvű könyv jelent meg; 1879-ben már a naptárakkal együtt 130. Ez bár nem mind gyöngy is, úgymond szerényen az évi tudósítás, men-nél dúsabban nővén az élet, annál erősebben szaporodván a dudva is (a mi valamennyi irodalomról áll): mégis örvendetes jelenség.

Még örvendetesebb az eszt népnek gazdasági gyarapodása. 1819-ben megszűnt ugyan rabszolgasága, de a félszeg liberalismus, melyet Angliá is követ Irországban, azt találá ki, hogy szabad lévén a volt paraszt, tehát törvény által a volt földes urat sem szabad korlátozni. A két szabad fél szabad egyezkedésre léphetvén, természetesen a szabad urak, a kiknek kezében vala az összes birtok, tökéletesen semmivé teheték a szabad parasztot, a ki minden barázdányi földet csak bérbe-kaphat. Az előbbinél nagyobb nyomoruságba esett tehát a földművelő osztály; szóval irországi szabadság kezdett ott is terjengeni. A bajt meglátván, a bérlet rendezéséről gondoskodának 1849-ben és 1865-ben, paraszt-bankot is állítván fel, mely a tulajdonjog megszerzését könnyítse a parasztok számára. Ez az intézkedés a szorgalmas és igen takarékos földművelő osztályon rendkívül segített. Ez már 1869-ben 15,072,236 rubelért váltott meg földet, egy rubel akkor 1 frt 32 krajezárt tevé. Most nemesi birtokot is vehet a volt paraszt s legujabb hírem szerint, az a nevezetesség mutatkozik, hogy az eszt parasztság egymás után veszi meg a volt nemesi birtokokat. Mintha a fegyverrel elhódított földet a nép most 650 év mulva békés munkával akarjá és bírná is visszahódítani!

Ime a magyar finn és eszt nemzetek történeteinek néhány vonásai. Mily különbözők a viszontagságaik! S ha kér-

dezed, miért olyanok? miért jutott ide, a Duna-Tisza mellé-keire, a magyar, s miért jutottak az északi Balt-tenger mellé-keire a finnek és esztek? a szómi közmondásnál egyéb vá- laszt nem találsz, mely szerint

Jumalall' on onnen ohjat,
Laojalla lykyn avaimet :
Ei kateben kainalossa,
Pahan suovan sormen püässä.

Istennél a sors gyepője,
Teremtőnél siker nyitja :
Nem irigynek kebelében,
Rossz embernek újja végén.

De habár mennyire különbözők is viszonyaik, a me-lyek közt vannak, hasonló erős vonzódás él mindenikben a saját hazája iránt, mert

oma maa mansikka
muu maa mustikka

a hon édes eperj,
idegen föld afonya.

Hasonló lelkesedés eleveníti szellemöket is. Azért, ha tanulság van a külső történetekben, még inkább kell lenni a műveltség történeteiben, mert azokban a szellem tükröződik le. S a szellem annyival tiszteletreméltóbb, mennyivel nagyobb akadályok szorították meg és szorítják fejlődését.

Büszke dícsőségünk, hogy az írja hódító fajhoz tarto- zunk (it is our pride and glory to belong to the conquering Aryan race)! kiált fel Poor Laura Elisabeth angol író azon könyvben, a melyet a *Szanszkrit és a vele rokon irodalmakról* tesz közzé,*) avval nem saját eredeti nézetét fejezvé ki, ha- nem számos író követvén. Ez a másokat, jelesen a »turánia- kat«, lenéző ostobaság, úgy látszik, vele van születve az írja tudománnyal. Hasonló ostobaság nézte és nézi le nálunk a finn rokonságot: de ne mondhasa senki, hogy az vele születik a magyar tudománnyal! — Bizony, nem árt eltanulnunk a finnek szorgalmas, mélyre ható szerénységét és azt a költőisé- séget, a mely a holt természetet élővé teszi. Nem árt eltanul- nunk az esztek szívósságát, a mely olyan viszonyok közt is győzni tud, milyenek közt, nem tudom, ha megbírna-e maradni a magyar nép.

Finn rokonaink alig két millió, eszt rokonaink nyolcz-

*) Sanskrit and the kindred Literatures. Studies in Comparative Mythology. London, 1881.

száz ezeren; de a nem teljes három milliót Európa, az írja ostobaság ellenére, sokra becsüli. Az a nem teljes három mil- lió, mint egyedüli rokonaink a műveltség terén, igazán megér- demlik, hogy mi magyarok nemcsak nagyra becsüljük, hanem hogy egyet-mást el is tanuljunk tőlök.

A Dünára, mint említettem, 1151 óta jártak brémai ke- reskedők. A keresztyén hitet is 1186-ban kezdék terjeszteni. A brémai érsek *Apeldern Albertet* nevezvén ki a livek püspö- kévé, ez 1199-ben érkezék oda Dániában és Németországban gyűjtött keresztes haddal. IX. vagy Szent Erik, svéd király, miután hazájában a Krisztus hitét az Odin hitén való győze- lemre jutatta volt, 1157-ben mene haddal tengeren által Finn- országban is terjeszteni a keresztyén hitet, vagyis hódítani a szómiakat.

A szómiak tehát a VII. vagy VIII. századtól fogva a XII. század közepéig és végéig, mintegy négy századig, termé- szet-adta szabadságukban és ősi hitökben éltek. A *Kalevan pojat* (Kaleva fiai) az öblön túli, a *kalevi poeg* (Kalev fia) az öblön inneni szómiak nemzeti hősei. Amazokról a Ládoga-tó és Vuoksi folyó között maradtak meg a legszebb énekek; Finnország nyugati részeiben alig található földrajzi nyomo- kat a Kaleva fiairól. De Kalev fiáról Reváltól fogva a Pej- pusztó (Csud tengernek nevezik az oroszok) déli csúcsáig, te- hát az eszt nyelv egész területén, máig megvannak a nyomok.